

POSTKOLONIAL DÜNYANIN İNTELLEKTUAL MÜHACİRİ

Giriş. Postkolonializm elm sahəsinin görkəmli nümayəndəsi Eduard Səidin “Yersiz-yurdsuz” adlı avtobioqrafik səciyyəli romanında müəllifin şəxsi həyatı ilə bağlı motivlər əsas yer tutur. Spesifik təhkiyə modeli əsasında yazıcının fərdi identikliyinə kolonializmin güclü təsirindən bəhs olunur. Postkolonial dünyanın intellektual mühaciri Eduard Səid qeyri-mənsubluq, kimlik böhranı kimi ümdə məsələlərdən əsərində ətraflı şəkildə bəhs etmişdir. “Yersiz-yurdsuz” əsəri avtobioqrafik bir əsər olduğuna görə onun tədqiqinin elmi baxımdan əhəmiyyəti yüksəkdir. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilisdilli ədəbiyyat nümunəsi “Yersiz-yurdsuz” romanında milli mənsubluq problemi, hibrid şəxsiyyətin öz kimliyi uğrunda mübarizəsi, tənhalıq, miqrasiya kimi məsələləri bədii təhlil süzgecindən keçirməkdir.

Əsas hissə. Postkolonial dünyada mühacir intellektual yazıçı Eduard Səidin “Yersiz-yurdsuz” adlı avtobioqrafik əsəri fərqli mədəniyyətlərin toqquşduğu mühitdə yazıcının hibrid şəxsiyyətinin öz kimliyi uğrunda mübarizəsini ələ alır. Nəzəri olaraq yanaşsaq, “tərcümeyi-hal da adlandırma biləcəyimiz avtobioqrafiya şəxsin müəyyən gedişata görə öz həyatını təsvir etməsi, yəni müəllifin öz şəxsiyyəti və daxili aləmi ilə bağlı həyat hekayəsidir” [2, s. 60] və E. Səid sürgün həyatından bir növ məlumat verdiyi bu onhissəli əsərdə doğulduğu andan ölümünə qədərki həyatını yersiz-yurdsuz sürgün həyatı adlandırır. Yazıçı əsərində yaşadığı bu həyatdan narazılığını daim vurğulayır. Bəzi mənbələrdə tədqiqatçılar avtobioqrafik əsərdə “bəzən yazıcının xoşagəlməz xatirələrinə məhəl qoymayaraq onları ört-basdır edib biləcəyini, həqiqətin təhrif oluna biləcəyini bildirirlər” [1, s. 63]. Lakin E. Səidin romanı haqda Moran deyir ki, “əsər artıq xarici aləmə tutulan bir güzgü deyil, sənətkarın daxili dünyasına, ruhuna açılan pəncərədir” [4, s. 102]. Əsərdə təbiət və ya xarici dünya təsvir olunsaydı belə, bu xarici dünyanın sənətkarın hissləri ilə necə dəyişdiyini və ən əsası xarici dünyanın sənətkarda oyatdığı hisslərin bədii ifadəsinin şahidi oluruq. Eduard Səid 1935-ci ildə, Qüdsdə ərəb əsilli xristian ailədə dünyaya göz açmışdır. Həmin il Qahirədə məskunlaşmış olsalar da, ətraf mühitin əlverişsiz sağlamlıq şəraitinə görə anası Qüdsə gələrək E. Səidi burada dünyaya gətirir və beləliklə, Səidin sürgün həyatı onun doğulduğu gündən etibarən başlayır və həyatının sonuna qədər davam edir. Sürgün həyatının ona qazandırdığı qeyri-mənsubluq böhranı onun ruhunda, daxili dünyasında hər zaman yalqızlıq, qürbətçilik hissini qabarıq olmağına dəlalət edir. Smit “Milli Kimlik” əsərində Sofoklun Edip hekayəsindən nümunə göstərərək insanın fərdi mənliliyini təşkil edən müxtəlif kateqoriyalar və rollar olduğunu ortaya qoyur. Smitə görə bu kateqoriyalar “cins, yer, sosial-iqtisadi fərqlilik, dini və etnik mənsubiyyətdir” [9, s. 18]. E. Səid də fərdi mənliliyini təşkil edən fərqli “kateqoriyalarına” görə getdiyi hər yerdə, hətta evdə belə özünü evindəki kimi hiss edib bilər.

Yazıçı doğumundan ölümünə kimi yaşadığı həyatı yersiz-yurdsuz sürgün həyatı adlandırır və yaşadığı bu həyata qarşı olan məmnuniyyətsizliyini davamlı olaraq dilə gətirir. Əksər halda bədbin bir üslub və özü ilə barışmaz bir tövrlə “ürkək, qərarlı və iradəsiz” olaraq dəyərləndirdiyi şəxsiyyətini cəmiyyətdə məruz qaldığı təcridolma duyğusu daha da dərinlən yaralayır. Səidi şəxsiyyət böhranına sürükləyən ilk hadisə şəxsiyyət vəsiqəsində yazılmış adı və soyadı olur. Ərəb soyadı ilə ingilis adı arasındakı uyğunsuzluğa diqqət çəkərək bu iki zidd sözün onu necə də çətin vəziyyətə saldığını dilə gətirir: “...Səid soyadına məcburən yapışdırılan ingilis adı “Eduard”a öyrəşmək müddətim təxminən ömrümün əlli ilini aldı...” [6, s. 89]. Hibrid identikliyinə işarə edən bu ad və soyada qarşı insanların göstərdiyi təəccüblü münasibət yazıçıda hər zaman xoşagəlməz duyğular oyadır.

E.Səidin ad məsələsi ilə yanaşı, həyatını çətinləşdirən səbəblərdən biri də dil problemdir. Yazıçı həm ev, həm də məktəb mühitində iki fərqli dil: ərəb və ingilis dili arasında yaşadığı qeyri-müəyyənlik onun üçün kifayət qədər yorucu olur: “Hər kəs həyatı müəyyən bir dildə yaşayır; bu dildə təcrübə qazanır, bu dildə məlumatları həzm edir və yadda saxlayır. Mənim həyatımdakı problemlərdən biri də ana dilim ərəbcə ilə təhsil dilim ingiliscənin münaqişə halında olmasıdır” [6, s. 99]. Bu iki dil arasındakı get-gəllər hibrid şəxsiyyətin öz kimliyi uğrunda mübarizəsinin bir parçasına çevrilir. Dil insanın identikliyinə daha aydın ifadə edir. İnsan üçün doğma dilini itirmək öz doğma mədəniyyətini və həqiqi identikliyinə itirmək deməkdir.

E.Səid yaşadığı identiklik böhranının yalnız ad və dil mərkəzli olmadığını əsərin sonrakı hissələrində dilə gətirir. Yazıçı oxucularına ailə mənşəyi haqqında məlumat ötürərək ailəsinin tək bir kökənli deyil, fərqli kökənlərdən gəldiyini bildirir. Yazıcının fikrincə bu vəziyyət də normal deyil, hətta bunu özünə görə dezavantaj halı olaraq görür. E.Səidin birdən çox kökənlə bağlılığı şəxsiyyətində özünə yer edən qeyri-müəyyənlik hissini artırır. Həm ailə təzyiqi, həm də çox sərt qaydaları Britaniya koloniyası məktəbinin təzyiqi E.Səidin getdikcə ətrafına qarşı narahatedici, xoşagəlməz davranışlar etməsinə səbəb olur. “Kənar şəxs” münasibəti gördüyü bu məktəbdə Misir yəhudiləri, qibtilər və ermənilərlə yanaşı başqa etnik azlıqlara mənsub tələbələr də çoxluq təşkil edirdi. Bu məktəb mühiti də E.Səid üçün tamamilə müəmmaldır. Fərdin identikliyinə kolonializmin təsirini oxuduğu məktəblərin mürəkkəb tərkibli kontingentə sahib olması da təsir etmişdir. “Şəxsiyyət anlayışı bir fərd və ya qrupu digərlərindən fərqləndirən keyfiyyətləri və ya xüsusiyyətləri müəyyən edir” E.Səid sahib olduğu fərqli xüsusiyyətlərinə görə məktəbdə daim “ikinci insan” rəftarı ilə qarşı-qarşıya gəlir. Dövrün siyasi şərtləri ilə yanaşı, yazıcının şəxsiyyət böhranının dərinləşməsində atasının təzyiqi də çox mühüm rol oynayır. Başqa sözlə, Səidin şəxsiyyətinin formalaşmasında ata fiquru çox önəmlidir. E.Səid əsərin dördüncü fəslindən başlayaraq atasının həm mənəvi, həm də fiziki gücü ilə gənclik illərinə hökm etdiyini açıq şəkildə bildirir. Atasını “geniş kürəkli, gözəl bədən quruluşlu”, “olduqca qısa olmasına baxmayaraq qətiyyətli” [7, s. 167], özünün isə bir o qədər “qorxaq və utancaq” biri olduğunu etiraf

⁵⁶ Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı, narifesmaylzada@gmail.com

edir. Özünü atasının gözündə bir heç olaraq görməyinə qarşılıq olaraq onun qoyduğu qadağalara tabe olmur. Həmişə ondan gizlədilən və ya qadağan olunanları sorğu-sual edir. Ailəsi ilə arasında yaranan bu uçurum E.Səidin ruhunda “özgələşmə, melanxoliya, tənhalıq iztirabları” kimi sağalmaz duyğuları dərinləşdirir.

Özünü mədəniyyətlər qarşıdurmasının ortasında tapan və bu məsələnin şəxsiyyətin inkişafına olan mənfi təsirini vurğulayan yazıçı bu mövzuda ailəsini tənqid etməkdən özünü saxlaya bilmir. E.Səidin şikayət etdiyi məqam odur ki, hətta o vaxt çəkilmiş ailə fotolarında belə ailə üzvlərinin olduqlarından fərqli görünməyə çalışmış və bu hal onu çox məyus etmişdir. Kimlik axtarışında olan E.Səid bu saxta ailə fotolarına təəssüf hissi ilə nəzər salır və ailəsinin özünü avropalı kimi göstərməyə çalışan ərəblərdən başqa bir şey olmadığını qeyd edir. Müəllif bu vəziyyəti “Mədəniyyət və İmperializm” adlı əsərində “bu hal avropalıların hökmlərini etməsi, qeyri-avropalıların işə idarə olunması lazım olduğunu” [7, s. 122] iddia edən fikrin mənzərəsi olaraq qiymətləndirir. E.Səid kitabın beşinci fəslində 1946-cı ilin payızında başladığı Qahirə Amerika Liseyi ilə bağlı xatirələrini yada salır. İbtidai və orta məktəbdə sərt qaydaları olan ingilisdilli təhsildən sonra indi amerikan mentalitetində olan təhsilinə uyğunlaşma dövrü başlayır. Səid bu məktəbdəki uşaqlardan çox fərqli vərdislərə sahib olduğunu yavaş-yavaş anlayır və bu vəziyyət də onun şəxsiyyət böhranına səbəb olur. Fiziki və ruhu yetərsizlik hissini daşıyan yazıçı bu məktəbdə uşaqlarla yaşadığı çətinliklərdən əlavə müəllimi Miss Klarkla olan fikir ayrılıqları və təzyiqli şəxsiyyətinin əzilməsinə gətirib çıxarır ki, yazıçı bu illərdə sahib olduğu kimliyini dəfələrlə sorğulamağa başlayır: “Bu şəxsiyyətə getdikcə daha çox nifrət edirdim, gəl gör ki başqa çarəm də yox idi” [6, s. 233]. “Şəxsiyyət anlayışı bir fərd və ya qrupu digərlərindən fərqləndirən keyfiyyətləri və ya xüsusiyyətləri müəyyən edir” [8, s. 3]. İllər ötdükcə o, nə ana vətənini, nə keçmiş dünyasını, nə də xəyalında olan yeni dünyasını özü üçün müəyyənləşdirə bilmir.

E.Səid ABŞ-da bir dəfəlik məskunlaşmazdan üç il öncə, yəni 1948-ci il iyul ayında o zamanlar səbəbini bilmədiyi lakin sonralar atasının müalicəsi üçün getdiklərini öyrəndiyi dəniz yolu ilə “Saturnia” adlı gəmi ilə Nyu-Yorka olan səyahətindən bəhs edir. Afina, Neapol, Marsel və Cəbəllütariq limanlarından sonra nəhayət Nyu-Yorka çatan Səid burada ailəsi tərəfindən yay düşərgəsinə göndərilir. Düşərgədə yaşadığı bir çox hadisə yazıçının bu ölkədə “yad və müdafiəsiz” olduğunu xatırladır. Ona mənfi təsir edən bu hadisələr onda qeyri-müəyyən şəxsiyyətinə qəzəb oyadır. “Milliyyətim, keçmişim, həqiqi mənşəyim və keçmiş əməllərim, bütün bunlar mənim problemimin təməlini təşkil edir” [6, s. 244]. Ədibə Sözlən identiklik böhranının “böyük sosial münaqişələrin mövcud olduğu xaos olaraq da səciyyələndirə biləcəyimiz, yaxud müxtəlif mədəniyyətlərin bir yerdə mövcud olduğu mühitlərdə” [10, s. 31] özünü göstərdiyini bildirir. “Hansı məktəbə getməyimdən, hansı qrupa mənsub olmağımdan asılı olmayaraq, bu keçmişdən gələn və məni təqib edən qorxunc izləri necə siləcəyimi bilmirdim...” [6, s. 344]. Daxili narahatlıq, qeyri-müəyyənliyə dair qarışıq duyğular” yazıçının heç vaxt tərk etmədi. E. Səid bu vəziyyətə “Amerika pasportum var, amma Qüdsdə doğulduğum üçün avtomatik olaraq şübhəli şəxsə çevrilirəm” [3, s. 282] deyər aydınlıq gətirir.

Həyatının hər dövründə sahib olduğu bir-birinə zidd kökənləri səbəbiylə yaşadığı qeyri-mənsubluq probleminə görə xarici dünyaya ayaq uydurmaqda əziyyət çəkən E. Səid bu vəziyyətdən bezir və adi insanlar kimi şəxsiyyət problemi ilə üzləşmədən necə yaşamaq olar deyər yollar axtarır. Yazıçı indi evsiz olmaqdan başqa, hətta “adsız” insan olmağa üstünlük verərək məcbur olmadıqca mənşəyindən bəhs etmədən Amerikada tamamilə yeni bir səhifə açmağa qərar verir. Etnik və mədəni identiklə bağlı immiqrant cəmiyyətin üzvü kimi tamam fərqli bir landşaftı olan yeni ölkəyə yaxın ola bilməyən yazıçı öz homogen mədəni irsindən imtina edir. “Kimlik Məkanları: Qlobal media, elektron mühitlər və mədəni sərhədlər” adlı əsərdə “miqrasiya və informasiya-kommunikasiya əlaqəsinin genişlənməsi nəticəsində milli sərhədlər yox olur ki, bu da milli mədəniyyətlər və kimliklər arasındakı münaqişələrin keçmişdən daha çox ortaya çıxdığını göstərir” [5, s. 125].

E.Səid kitabın yeddinci fəslindən öz həyatından xatirələri xronoloji ardıcılıqla oxucuya təqdim edir. Şəxsiyyətinin formalaşmasında yaşadığı mənsubiyyətsizlik hissini nə qədər təsirli olduğunu və bu təsirin bütün həyatı boyu onu izlədiyini açıq şəkildə bildirir. Həm özünün, həm də ailəsinin əldə etməyə çalışdığı yeni kimlik və daimi köçlər onu çox yorur: “...getdikcə artan köçlər uşaqlığımdan həyatımı necə alt-üst etdiyini bir bilsəz?” [6, s. 398]. Onun daxilində gizlənen, yalnız ona məlum olan, hətta özünə belə etiraf etməkdən qorxduğu acı ağrılar əsərin sonrakı hissələrində yazıçının qələmindən süzülərək oxucuya ötürülür. Uşaqlıqdan bu yana davam edən sürgünün həyatının ən ağır və həqiqəti olduğunu deyən yazıçı “sürgün və özgələşmə” probleminə fərqli prizmadan yanaşaraq bunların onu eyni zamanda var edən, formalaşdıran bir şey olduğuna diqqət çəkir: “Bütün bu illər ərzində məni hərəkətdə saxlayan ölkə-ölkə, şəhər-şəhər, dildən dilə, mühitdən mühitə sürükləyən köçlər qədər ağır bir şey ola bilməz amma nədənsə onlarsız da həyatımı təsəvvür edə bilmirəm...” [6, s. 399].

Nəticə. Eduard Səid avtobiografik əsəri “Yersiz-yurtsuz” əsərində əvvəldən axıra kimi sadə və səlis üslubu qoruyub saxlamağı bacarmışdır. O, səmimi üslubu ilə bərabər ailəsinin fotosəkillərini də kitaba daxil etmişdir. On bir fəsildən ibarət kitabın ilk fəsillərində ailəsi Eduardı nizamlı olması üçün onu cəzalandıraraq tərbiyə etmişdir. Bu məqamda onun yaşadığı identiklik böhranı əsərin əsas mahiyyətini göstərir. O, həyatında həm ailəsindən, həm də cəmiyyətdən gördüyü təzyiqdən danışır. Səid həyatı boyunca yaşadığı “kənar şəxs” münasibətini xəstə yatağında olarkən danışmağı özünə borc bilməmiş və yersiz-yurtsuz bir ömrü geridə qoymuşdur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Cuddon J.A. A Dictionary of Literary Terms. Penguin Books, 1982, 784 s
2. Cuddon J.A. A Dictionary of Literary Terms. Chichester: Blackwell Publishing, 2013, 784 s.
3. David B. Edward Said’le Söyləşi: “Ötekine Bir Yer Vermənin Bir Yolu Olmalı”, Cogito, Sayı: 37, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 282-284
4. Moran B. Edebiyat Kuramları və Eleştirisi. İletişim Yayınları, 2014, 352 s.
5. Morley D., Robins K. Kimlik Mekanları: Küresel Medya, Elektronik Ortamlar və Kültürel Sınırlar. (Çev.: Emrehan Zeybekoğlu). Ayrıntı Yayınları, 1997, 314 s.
6. Said E. W. Yersiz Yurtsuz Anılar. (Çev.: Aylin Ülçer). İstanbul: Metis Yayınları, 2017, 408 s.

7. Said E. W. Kültür ve Emperyalizm, çev. Necmiye Alpay, Hil Yayınları, 2004, 472 s.
8. Şimşek S. Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri. Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, 2002, s. 29-39
9. Smith A. D. Milli Kimlik. (Çev.: Bahadır Sina Şener). İletişim Yayıncılık, 1994, 290 s.
10. Sözen E. Demir Kafesten Plastığe Kimliklerimiz: Sekülerleşme Süresince Kimliklerin İnşası. Birey Yayıncılık, 1999, 175 s.

Açar sözlər: Eduard Səid, avtobiografik roman, identiklik, tənqid, kolonializm

Ключевые слова: Эдуард Саид, автобиографический роман, идентичность, кризис, колониализм

Key words: Eduard Said, autobiographical novel, identity, crisis, colonialism

Xülasə

Məqalədə Eduard Səidin həyat və yaradıcılığı, onun məşhur “Yersiz-yurdsuz” əsərindəki şəxsiyyət böhranı təhlil edilir. Mətnin əsas hissəsi “Eduard Səid haqqında” adlanır, burada müəllifin həyat və yaradıcılığından qısaca bəhs edilir. E.Səid yaradıcılığında bütün Şərqi dünyasının milli-mənəvi dəyərlərini, namusunu qətiyyətlə qorumuşdur. O, ölkəsi üçün nümunəvi şəxsiyyət hesab olunmuşdur. “Yersiz - Yurdsuz”da “kimlik böhranı” yaşanmasında o dövrün siyasi şərtləri ilə yanaşı, ailəsini, xüsusən də övladlarını qorumağa çalışan atasının təzyiqlərinin çox böyük rol oynadığı qənaətinə gəlmişdir. E.Səid deyir ki, şəxsiyyət böhranı təkcə ad və dillə bağlı deyil. Yazıçı oxucularına ailəsindən bəhs edərkən onun ailəsinin eyni deyil, müxtəlif köklərə malik olduğunu bildirir. Bu xüsusiyyətinə görə də identiklik böhranı ömür boyu onun yaxasını buraxmamışdır.

Интеллектуальный иммигрант постколониального мира

Резюме

В статье анализируется жизнь и творчество Эдуарда Саида, кризис идентичности в его известном произведении «Бездомный - бомж». Основная часть текста называется «Об Эдуарде Саиде», где кратко рассказывается о жизни и творчестве автора. Э.Саид в своем творчестве решительно защищал национально-нравственные ценности и честь всего восточного мира. Он считался образцовой личностью для своей страны. Помимо политических условий того времени, сделан вывод, что большую роль в переживании «кризиса идентичности» в «Yersiz-Yurdsuz» сыграло давление отца, пытавшегося защитить свою семью, особенно своих детей. Э. Саид говорит, что кризис идентичности связан не только с именем и языком. Когда писатель говорит о своей семье, он говорит своим читателям, что его семья не та, а имеет другие корни. Из-за этой особенности кризис идентичности не сходил с его воротника на протяжении всей его жизни.

An intellectual immigrant of the postcolonial world

Summary

The article analyzes the life and creativity of Eduard Said, the identity crisis in his famous work "Homeless - Homeless". The main part of the text is called "About Eduard Said", where the author's life and work are briefly discussed. E. Said resolutely protected the national and moral values and honor of the entire Eastern world in his work. He was considered an exemplary personality for his country. In addition to the political conditions of that time, it was concluded that the pressures of the father, who tried to protect his family, especially his children, played a big role in experiencing an "identity crisis" in "Yersiz-Yurdsuz". E.Said says that the identity crisis is not only related to name and language. When the writer talks about his family, he tells his readers that his family is not the same, but has different roots. Due to this feature, the identity crisis did not leave his collar throughout his life.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova